

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ПЕТРЕНКО ОЛЬГА СЕРГІЇВНА

УДК 004.738.5:316.772.5

ІНТЕРНЕТ ЯК СУБПРОСТІР СУСПІЛЬСТВА: СТРУКТУРИ ТА ПРОЦЕСИ

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Державному закладі «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник:

доктор соціологічних наук, професор
Кононов Ілля Федорович,
Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
завідувач кафедри філософії та соціології

Офіційні опоненти:

доктор соціологічних наук, доцент
Чудовська Ірина Анатоліївна,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри галузевої соціології факультету соціології

кандидат соціологічних наук, доцент
Романенко Світлана Володимирівна,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри соціології Інституту соціальних наук

Захист відбудеться 28 березня 2017 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.15 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 2-49.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий «___» _____ 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. І. Шеремет

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах сучасного суспільства важливим чинником утворення нових соціальних структур та процесів і, водночас, простором, у якому вони формуються та розгортаються, стає Інтернет: там відбувається групоутворення, модифікуються соціальні інститути, формуються і знаходять прихильників соціальні рухи. Все це виступає важливим фактором становлення суспільства Другого модерну. Все більше сфер людської діяльності отримують відображення та розвиток в інтернет-просторі, що зумовлює нагальну потребу в з'ясуванні того, як реальні соціальні структури та процеси знаходять вияв у просторі Інтернету, а інтернет-структури, у свою чергу, впливають на процеси в офлайновому соціальному житті.

Щоб краще зрозуміти суспільство Другого модерну, необхідно розглянути особливості соціального морфогенезу в Інтернеті: зміни в діяльності соціальних інститутів, специфіку інтернет-спільнот, інтернет-аудиторій та соціальних мереж. Кількість користувачів Інтернету в Україні і світі в цілому досягла критичної маси, що призвело до кардинальної зміни структур повсякденності: практик працевлаштування, зайнятості, навчання, дозвілля, взаємодії з оточенням, отримання інформації, розрізнення нормального і патологічного в суспільних практиках. Дослідження структур і механізмів інтернетизації суспільства має величезну значущість для прогнозування можливих і подолання існуючих проблем соціуму на макро- та мікрорівні, а також для розвитку теоретичної спроможності соціології у контексті розширення її предметного поля.

Проблемна ситуація, що зумовлює необхідність такого дослідження, полягає, по-перше, у суперечливій взаємодії між реальною та віртуальною соціальними структурами в їхньому груповому та інституціональному вимірі, зокрема у перетворенні «подвійної інституціоналізації» сучасного соціуму (термін Є. Головахи та Н. Паніної) на «потрійну», а також між традиційними (груповими, інституційними) та новими (мережевими, потоковими) формами соціальності; по-друге, у відсутності теоретичної інтерпретації ситуації, що склалася. Важливим чинником подолання зазначеного протиріччя є, зокрема, концептуалізація Інтернету як субпростору суспільства, функціонуючих у ньому інститутів, спільнот, мереж, що дозволить зрозуміти тенденції розвитку соціальних структур та комунікаційних процесів у сучасному українському суспільстві.

Аналізуючи проблеми соціального простору, в тому числі віртуального, автор спирається на роботи Р. Алена, П. Бурдьє, Г. Зіммеля, І. Кононова, А. Лефевра, С. Романенко, П. Сорокіна, О. Філіппова; досліджуючи зміни в інституційних порядках сучасного світу, акцентує на ідеях Є. Головахи, С. Макеева, В. Матусевича, Д. Норта, Н. Паніної, І. Рущенко, Я. Щепанського; інтерпретуючи процеси інтернетизації та віртуалізації сучасного соціуму, функціонування інтернет-спільнот, звертається до ідей З. Баумана, А. Бюля, Д. Іванова, С. Кастельса, Н. Покровського, Г. Рейнгольда, Б. Уеллмана; аналізуючи зв'язок між характером використання Інтернету та класовою приналежністю, залучає напрацювання О. Барда і Я. Зодерквіста, С. Лаша, О. Сосніна; досліджуючи соціальні мережеві структури, звертається до теоретичного доробку Г. Градосельської, Д. Губанова,

І. Евіна, Д. Іслі, Д. Новікова, М. Грановеттера, М. Гладуела, А. Каванаха, С. Каспе, М. Кастельса, Б. Латура, С. Мілгрема, К. Мітчела, Г. Рейнгольда, О. Чхартішвілі, Е. Шилза; розглядаючи інститути комунікації, спирається на ідеї Н. Костенко, М. Кастельса, Н. Лумана, М. Маклюєна, Ю. Хабермаса, І. Чудовської.

Здійснений у роботі аналіз теоретичного доробку за темою дослідження дозволив дійти висновку щодо евристичних можливостей розгляду соціального простору Інтернету з позиції релятивістського підходу, який виступає теоретичною основою даної роботи, як і концепції З. Баумана та У. Бека щодо Другого модерну та плинної сучасності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота пов'язана з дослідженнями, виконаними в межах науково-дослідної теми кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка «Кордони України у світі Другого модерну» (2010–2016 рр.) (номер державної реєстрації 0110U000754); а також з ініціативними проектами цієї кафедри, що здійснювалися за участю автора: «Вплив Інтернету на повсякденне життя великого міста» (2011–2013 рр.), «Повсякденне життя луганського школяра» (2011–2013 рр.), «Політичні партії та населення в період передвиборчої кампанії: контекст великого міста» (2012 р.), «Життєві світи Сходу та Заходу України» (2014 р.) (науковий керівник – проф. Кононов І.Ф.).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дослідження полягає у концептуалізації Інтернету як субпростору суспільства, що володіє структурними та процесуальними характеристиками.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких *задач*:

- проаналізувати існуючі в соціології підходи до вивчення соціального простору з точки зору використання їхнього гносеологічного та евристичного потенціалу для дослідження інтернет-простору як віртуальної реальності;
- визначити вплив Інтернету на структурні та процесуальні зміни, що відбуваються в суспільстві на шляху його переходу до Другого модерну;
- розкрити роль мережі як форми просторової організації та соціальної структури в Інтернеті;
- визначити місце Інтернету в інформаційній системі суспільства Другого модерну;
- виявити характеристики поширення інформаційних потоків у соціальних мережах Інтернету в ситуації розгортання політичних та громадських рухів;
- з'ясувати, як у процесах та структурах інтернет-простору знаходить вияв гібридна війна РФ проти України;
- дослідити структуру та характеристики інтернет-спільнот та інтернет-аудиторій;
- визначити специфіку сприйняття Інтернету та його структур різними групами користувачів;
- дослідити вплив Інтернету на повсякденне життя громадян, виявити специфічні риси повсякденності різних груп інтернет-користувачів.

Об'єкт дослідження – Інтернет як субпростір суспільства.

Предмет дослідження – структурні та процесуальні характеристики Інтернету та їхні прояви на макро- та мікросоціальному рівні в онлайн- та офлайн-вимірах.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети в роботі використано загальнонаукові методи: узагальнення, аналіз і синтез (для визначення теоретико-методологічної бази дослідження Інтернету як субпростору суспільства), порівняльно-історичний метод (для дослідження змін, що відбуваються в інформаційній системі суспільства), систематизація, методи інституціонального та системно-структурного аналізу (для дослідження соціальних процесів та структур в Інтернеті).

У рамках дисертаційної роботи застосовувалися такі кількісні та якісні методи, як анкетне опитування (для виявлення специфіки використання Інтернету та офлайн-медіа старшокласниками), стандартизоване інтерв'ю за місцем проживання (для дослідження специфіки використання медіа в ході виборчої кампанії у м. Луганську та повсякденного використання Інтернету і традиційних ЗМІ на Донбасі та Галичині) та фокусовані групові інтерв'ю (для вивчення змін повсякденності інтернет-користувачів Луганська); а також програмний аналіз за допомогою сервісу Google Trends (для визначення динаміки пошукових запитів за 2004–2016 рр.) та програма OSoMe (для визначення динаміки хештегів в мережі «Twitter» в 2013–2016 рр., що мають відношення до гібридної війни). Серед методів обробки та аналізу емпіричних даних були застосовані: кореляційний та факторний аналіз, а також методи змістовного аналізу текстової інформації.

Теоретико-методологічною базою дослідження стали напрацювання представників релятивістського підходу (для концептуалізації Інтернету як субпростору суспільства), теоретичні доробки З. Баумана, У. Бека, О. Барда, М. Грановеттера, Я. Зодерквіста, М. Кастельса, Е. Шилза (для аналізу взаємодії онлайн- та офлайн-структур і процесів).

Емпіричну базу дисертаційної роботи становлять результати досліджень, здійснених за участю автора кафедрою філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: «Вплив Інтернету на повсякденне життя великого міста» (проведено дві серії фокусованих групових інтерв'ю (2011 р. – 5 фокус-груп; 2013 р. – 4 фокус-групи) з учнівською молоддю, представниками різних професійних груп та громадського активу Луганська); «Життєві світи Сходу і Заходу України» (2014 р.; опитування здійснене у Донецькій та Луганській (n=748), а також у Львівській та Івано-Франківській областях (n=731)); «Повсякденне життя луганського школяра» (опитані учні 8-11 класів шкіл Луганська; 2011 р. – n=800; 2013 р. – n=917); «Політичні партії і населення у період виборчої кампанії: контекст великого міста» (2012 р., опитано 1100 мешканців Луганська). Науковий керівник зазначених досліджень – проф. Кононов І. Ф.. Окрім того, в дисертації використовувалися дані «European Social Survey», що репрезентативні для України (хвилі 2004–2005 рр., n=2031; 2010–2011 рр., n=1931; 2012–2013 рр., n=2178) та Норвегії (хвилі 2002–2003 рр., n=2036; 2010–2011 рр., n=1548; 2014 р., n=1436).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні важливого наукового завдання в галузі соціології Інтернету – концептуалізації Інтернету як субпростору суспільства, що володіє структурними та процесуальними характеристиками, і розкривається у таких положеннях:

вперше:

- запропоновано концептуальні засади дослідження Інтернету крізь оптику релятивістського підходу, завдяки чому доведено, що Інтернет є *субпростором* сучасного суспільства, оскільки в ньому відбуваються взаємодії соціальних акторів (індивідуальних та групових), утворюються «місця» взаємодії (сайти) та різноманітні соціальні структури (соціальні мережі, спільноти, аудиторії, інститути); продемонстровано, що в повсякденному житті користувачі Інтернету описують його реалії за допомогою просторових метафор, а свої дії сприймають як дії у специфічному просторі, в якому вони переміщуються та взаємодіють з іншими суб'єктами;

- виявлено особливості взаємодії Інтернету як віртуальної реальності з офлайн-соціальними структурами; доведено, що віртуалізація реальних соціальних утворень полягає у набутті ними інтернет-складової, завдяки чому Інтернет стає специфічним виміром соціального простору, в якому діють реальні соціальні суб'єкти (інститути, спільноти, мережі, індивіди) і відбуваються повсякденні практики, що набувають нових якостей; у свою чергу, результати онлайнової взаємодії виявляються в реальних соціальних практиках (політичних, економічних, екологічних тощо);

- виявлено та схарактеризовано технології інформаційної війни в інтернет-просторі в період 2013–2016 років на прикладі українсько-російського конфлікту: 1) технологію впровадження деструктивних ідей у масову свідомість, поширення чуток та дезінформації через коментарі та пости у соціальних медіа проплаченими коментувальниками; 2) створення груп та пабліків у соціальних мережах для поширення інформації та організації певних дій; 3) масованого створення фейкових акаунтів та сайтів для використання ресурсу довіри до реально існуючих людей чи організацій; 4) розміщення замовних матеріалів у ЗМІ та «топових» блогах; 5) «розкрутки» певного матеріалу чи хештегу; 6) цензури в Інтернеті; 7) хакерських атак;

- виявлено зміни у стані суспільної думки в умовах гібридного конфлікту через аналіз динаміки пошукових запитів та хештегів у соціальних мережах, зокрема доведено, що: 1) динаміка запиту «Новороссія» у пошуковику Google в Україні та відповідного хештегу у «Twitter» після різкого злету в 2014 р. помітно знижується в 2015–2016 рр., що демонструє вихід відповідного штучного концепту з фокусу суспільної уваги; 2) запити «ЛНР» та «ДНР» після злету у 2014 р. демонструють стабільну присутність у фокусі уваги суспільства протягом усіх років конфлікту, корелюючи з інтенсивністю воєнних дій; 3) частота запитів «фашисти» та «бандеровці» після піку у 2014 р. у 2015–2016 рр. повертається до довоєнного рівня;

удосконалено:

- визначення поняття *синкретичне медіа* стосовно соціальних мереж, до змісту якого, окрім ознак поєднання текстової, відео- та аудіоінформації, додано такі характеристики, як: 1) поєднання приватної та публічної інформації, дружньої та ділової комунікації, розваг та отримання соціально-політичної інформації; 2) суб'єктність користувача у доборі та centruванні джерел інформації довкола себе через системи підписок на новинні пабліки, спільноти, сторінки ЗМІ, акаунти знайомих та незнайомих людей; 3) включення користувача у взаємодію з ними через коментування, продукування та поширення інформації. Це дозволило виокремити модель споживання інформації, перш за все характерну для молоді: отримання інформації виключно з кола підписок на сторінки новинних пабліків у соціальних мережах та тих новин, які «просочуються» через оточення користувача в цих мережах.

- визначення характеристик інтернет-спільноти та мережі, а також уявлення щодо їхнього співвідношення. До існуючих рис інтернет-спільноти, а саме: існування за рахунок онлайн-взаємодій та спільності інтересів її членів, додано такі: наявність спільної діяльності; певна періодичність практик; спільні норми, цінності, знання; рольова структура відносин; сформованість групової ідентичності. До рис соціальної мережі, що визначається як структура, яка складається з множини агентів та заснованої на ній множини зв'язків, де акцент робиться на активності окремих акторів, які діють на основі своїх стратегій та встановлюють чи розривають зв'язки з іншими акторами, додано, що в мережі, на відміну від спільноти, не формується відчуття «ми-групи». Доведено, що спільнота може утворитися у певній ділянці мережі;

дістало подальший розвиток:

- положення О. Барда та Я. Зодерквіста про те, що основою стратифікації у сучасному суспільстві є можливість керувати увагою споживачів, застосовано до аналізу інтернет-простору, завдяки чому розроблено критерії стратифікації структурних елементів Інтернету: 1) цікавість та/чи корисність інформаційного наповнення сайту, його репутація, 2) кількість учасників мережі або інтернет-спільноти, 3) «технічна влада», тобто рівень технічної обізнаності та можливостей певних людей апаратно чи програмно впливати на доступ до інформації, 4) репутація та компетентність окремих користувачів;

- застосування теорії Е. Шилза щодо визначення центральних та периферійних структур у суспільстві в залежності від локалізації найбільш важливих соціальних практик, яку використано для аналізу мережевих інтернет-структур, що характеризуються нерівностями, зумовленими, в тому числі, офлайновими нерівностями влади та власності; завдяки цьому в мережевих структурах визначено центральні та периферійні утворення, що мають функціональний характер. Доведено, що мережеві центри є множинними та ситуативними ділянками мережі, які характеризуються найбільшою щільністю зв'язків та кількістю впливових акторів, де найбільш інтенсивно здійснюються певні види діяльності та реалізуються основні функції, продукуються зразки для наслідування;

продемонстровано, що втрата зв'язків, уваги, авторитетності переміщує акторів на периферію мережі;

- наукові уявлення про співвідношення використання Інтернету та традиційних засобів масової комунікації в Україні. Існуючі пояснення щодо зменшення використання традиційних медіа та їхньої конвергенції з Інтернетом доповнюються висновком про особливості цих процесів в Україні, сформульованим завдяки порівняльному аналізу результатів «European Social Survey» в Україні та Норвегії і даних авторського якісного дослідження, який довів, що в Україні, де інтернетизація суспільства відбулася значно пізніше, спостерігається більш різке падіння використання традиційних медіа, ніж у Норвегії. Це зумовлюється існуванням відмінних соціокультурних моделей використання традиційних медіа в цих країнах, економічним чинником, рівнем залучення до Інтернету різних вікових, професійних, освітніх та статусних груп.

Практичне значення одержаних результатів. Результати роботи можуть стати теоретико-методологічним підґрунтям наукових досліджень Інтернету як субпростору суспільства, структур нерівності та таких соціальних утворень, як інтернет-спільноти, інтернет-аудиторії та соціальні мережі, соціальні інститути. Результати дослідження можуть бути використані у подальших дослідженнях специфіки впливу на суспільну думку в Інтернеті, зокрема комунікаційних процесів у соціальних мережах.

Досліджені випадки використання Інтернету в цілому та окремих соціальних медіа в умовах суспільних криз та військових конфліктів можуть бути використані при розробці заходів забезпечення інформаційної безпеки суспільства.

Матеріали дисертації можуть бути застосовані при розробці та викладанні навчальних курсів: «Соціологія Другого модерну», «Теорія соціальних структур», «Соціологія масових комунікацій», «Соціологія Інтернету», «Соціологія молоді», а також при підготовці підручників і навчальних посібників із цих курсів. Результати дисертаційного дослідження впроваджено в навчальний процес Луганського національного університету імені Тараса Шевченка при викладанні дисципліни «Соціологія масових комунікацій та Інтернету» студентам другого курсу спеціальності «Соціологія».

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Наукові результати й висновки, які містяться в ній, отримані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження обговорювалися на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: «Якубинська наукова сесія» (Харків, 2012); «Молодіжна політика: проблеми та перспективи» (Дрогобич, 2012, 2013); «Другий модерн і перспективи капіталізму в країнах колишнього СРСР» (Луганськ, 2012); «Кримінологія та медіація» (Луганськ, 2012); «Вибори до Верховної Ради України 2012 року: регіональні аспекти передвиборчої кампанії та наслідки для країни» (Луганськ, 2012); «Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління» (Донецьк, 2013, 2014); «Другий модерн: ідентичності та проведення кордонів (особистість, соціальна група, суспільство)» (Луганськ, 2013); «Соціальні та політичні трансформації у кризовому суспільстві: локальний,

регіональний та глобальний вимір» (Одеса, 2013); «Методологічні питання дослідження масової свідомості в кризові періоди суспільного розвитку» (Старобільськ, 2016); «Харківські соціологічні читання» (Харків, 2016); II-му Конгресі Соціологічної асоціації України (Харків, 2013). Дисертація обговорювалася на засіданні кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка та теоретичному семінарі соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи відображено у 18 наукових публікаціях, з яких 5 статей – у фахових виданнях України з соціологічних наук, 5 статей – в інших виданнях України, 1 стаття надрукована в іноземному періодичному виданні, 7 тез доповідей на конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел, трьох додатків. Загальний обсяг дисертації становить 227 сторінок, із яких 198 сторінок основної частини роботи, що містить 16 таблиць та 9 рисунків. Список використаних джерел складається зі 192 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, розкрито стан її наукового вивчення, теоретико-методологічні засади дисертаційного дослідження, визначено його об'єкт, предмет, мету та задачі, окреслено методи та емпіричну базу дослідження, розкрито наукову новизну отриманих результатів, практичну значущість дисертації, висвітлено апробацію одержаних результатів.

У першому розділі **«Інтернет як субпростір суспільства»** проаналізовано та систематизовано основні положення можливих теоретичних підходів до пояснення феномену суспільного простору, зокрема віртуального простору Всесвітньої мережі; обґрунтовано вибір напрямків дослідження, запропоновано та систематизовано понятійно-категоріальний апарат дослідження обраної проблеми.

У підрозділі 1.1 *«Соціальний простір і просторовість Інтернету: теоретичні інтерпретації»* викладено основні положення теоретико-методологічних підходів до аналізу соціального простору в цілому та інтернет-простору, зокрема.

Проаналізовано різні теоретичні підходи до аналізу простору, зокрема напрацювання Р. Алена, П. Бурдьє, І. Замятіна, П. Сорокіна, І. Кононова, А. Лефевра, С. Романенко та ін. На підставі здійсненого аналізу доведено, що найбільші евристичні можливості щодо вивчення соціального простору Інтернету має релятивістський підхід. Обґрунтовуючи гіпотезу про те, що Інтернет є субпростором соціального простору, автор виходить з того, що в ньому наявні індивідуальні і колективні соціальні актори, які займають певні соціальні позиції; у ході їхньої взаємодії здійснюється боротьба (та співпраця) за владу, вплив, інформацію. Усе це призводить до формування феноменів, які мають суспільну природу: суспільної думки, групової ідентичності, полів влади та співвіднесення ресурсів, що впливають на подальші позиції та взаємодію акторів як зовнішні щодо них елементи соціальної реальності. Інтернет є субпростором соціального простору, оскільки змінює метрику останнього; віртуальність Інтернету дає змогу соціальному

суб'єкту діяти ще в одному, додатковому вимірі соціального простору. Екстериторіальність взаємодії та надзвичайна швидкість поширення комунікаційних процесів є специфічними рисами цього субпростору. Використовуючи концепцію З. Баумана, автор доводить, що існування Інтернету є основою «легкої» сучасності як тенденції до постійних змін, гнучкості поведінки та структур, миттєвого або максимально швидкого подолання простору, звільнення певних практик від територіальної прив'язки. Концепція М. Кастельса дозволила автору продемонструвати, як Інтернет «зводить разом» практики, що були розділені раніше у просторі; а простір потоків і мережеві структури стають домінуючими в сучасному суспільстві.

Аналізуючи концепції Д. Іванова, А. Бюля, Н. Покровського, автор доходить висновку, що віртуальність Інтернету пов'язана не лише з її знаковою, імажинативною природою, а й зі здатністю при докладанні зусиль породжувати соціальні структури та місця – переводити їх з потенційного буття у реальне. При цьому віртуальні структури не замінюють реальні, а утворюють їхні віртуальні додатки; створюється система доданої реальності.

У підрозділі 1.2 *«Виробництво порядків нерівностей в Інтернеті: влада і власність»* обґрунтовується, що в Мережу проникають офлайнові інститути; там відбуваються процеси інституціоналізації та утворення систем нерівностей. Розглядаються підходи до аналізу соціальних інститутів Д. Норта, Я. Щепанського, В. Матусевича, І. Руценка, С. Макеева. Доводиться, що процеси в Інтернеті впливають на функціонування фундаментальних офлайнових інститутів суспільства – влади та власності. Так, завдяки Інтернету змінюється інститут інтелектуальної власності: поширюється «піратство», принцип *copyright* був доповнений *copyleft* тощо. Мережа дозволяє породжувати нові форми економічної діяльності: електронна валюта, організація сервісів, що поєднують капіталістичну та некапіталістичну логіку взаємодії (соціальні мережі, карпулінг, сервіси краудсорсінгу). Інтернет змінює інститути масової комунікації та політики (е-демократія, е-резидентство).

Погоджуючись з концепцією О. Барда та Я. Зодерквіста, що найважливішою характеристикою суб'єктів Інтернету є здатність привертати увагу користувача, керувати нею, конвертувати її, автор визначає стратифікуючі риси цього простору: корисність, цікавість сайту; аудиторія сайту чи чисельність мережі; авторитетність чи репутація користувача; технічна влада, як можливість програмно чи апаратно виключити актора з комунікації. Механізмом унаочнення такої стратифікації стають пошуковики. Різниця у включеності та характері використання Інтернету є рисою, що характеризує класи офлайн. Будучи «зоною росту» багатьох сфер суспільства, Інтернет також продукує ризики.

У підрозділі 1.3 *«Мережа як форма просторової організації в Інтернеті та соціальна структура»* розглянуто підходи до аналізу феномену мережі Г. Градосельської, Д. Губанова, Д. Новікова, О. Чхартішвілі, Д. Іванова, Б. Латура та інших і його співвідношення з феноменом потоків. У найзагальнішому вигляді мережа – це сукупність акторів та певної сукупності їхніх зв'язків. Зазначено, що розглянуті Ж. Дельозом та Ф. Гваттарі риси ризоми (неієрархічність, відсутність

центрів) є подібними до рис мережі. Продemonстровано, що в інтернет-структурах є зони, які можна ототожнити або розглядати за аналогією з центром та периферією, а також з певними ієрархічними нерівностями. Актори мережі мають неоднакову вагу (можливість впливу, привертання уваги), різну кількість зв'язків з іншими елементами тощо. Центри знаходяться там, де спостерігається найбільша щільність зв'язків, найбільша кількість впливових акторів. Втрата зв'язків, уваги, авторитетності буде переміщувати акторів на периферію. Спираючись на концепцію Е. Шилза, автор доводить, що в Інтернеті центральність має функціональний та ситуативний характер.

У підрозділі викладено історію аналізу соціальних мереж, зокрема таких рис зв'язків у мережі, як реципрокність і сила/інтенсивність зв'язків («сильні» та «слабкі» за М. Грановеттером). При аналізі мережі як соціальної структури та структури дії використано ідеї Г. Рейнгольда, Б. Уеллмана, М. Кастельса.

У другому розділі **«Інтернет-структури та процеси»** викладено характеристики таких основних соціальних структур, як інтернет-аудиторія, інтернет-мережа та інтернет-спільнота; аналізовано технології впливу на суспільну думку у Всесвітній мережі.

У підрозділі 2.1 *«Інтернет в інформаційній системі ЗМІ»* проаналізовано вплив Інтернету на функціонування системи мас-медіа та публічної сфери. Підкреслено, що Інтернет глобалізує інформаційні потоки, послаблює державний контроль над ними; перерозподіляє на свою користь увагу користувачів, зменшуючи вплив традиційних видів ЗМІ. Наведено такий розподіл використання засобів масової комунікації в Україні: на першому місці – ТБ, далі – Інтернет, потім газети та радіо. Продemonстровано конвергенцію Інтернету та традиційних ЗМІ: в Інтернеті функціонують телеканали, друковані видання та радіостанції; офлайн та онлайн медіа заводять сторінки у соціальних мережах.

Доведено, що аудиторія електронних медіа відрізняється від аудиторії традиційних ЗМІ активністю її членів, які мають можливість коментувати, взаємодіяти з іншими членами аудиторії у коментарях, пропонувати власний контент, поширювати посилання за допомогою соціальних медіа. Соціальні медіа розширюють можливості людини впливати на публічну сферу: наприклад, популярні блогери починають виконувати функції, близькі до ЗМІ.

Продemonстровано, що Інтернет створив нову модель продукування та використання інформації: користувач сам «центрує» довкола себе інформацію та її джерела через використання пошуковиків і системи підписок у соціальних мережах.

Підрозділ 2.2 *«Феномени електронних соціальних мереж: зв'язок з політичними рухами та конфліктами»* висвітлює проблему поширення інформаційних впливів у сервісах електронних соціальних мереж. Спираючись на концепцію М. Гладуелла, автор додає до ключових фігур для запуску «інформаційної епідемії» (Об'єднувачі, Знавці, Продавці) лідерів думки; підкреслено, що для «запуску» подібної «епідемії» інформація мусить мати ознаки вірулентності (меми), окрім того, повинні скластися обставини, що сприяють відповідній поведінці. Розглянуто теорію дифузії інновацій. Проаналізовано приклади поширення протестної активності в соціальних мережах та офлайн у таких

країнах, як Туніс, Єгипет (2010–2011 рр.), Росія (2011 р.), Туреччина (2013 р), а також механізми протидії цим процесам з боку держави.

Виокремлено такі технології впливу на суспільну думку в Інтернеті: замовні коментарі та «пости» на інтернет-ресурсах; сторінки-«клони» / «фейки», створення сторінок «штучних» особистостей у соціальних мережах; замовний тролінг; розміщення «вірусних» матеріалів на YouTube та інших ресурсах відео- та фотохостингу, у соціальних мережах; розміщення замовних матеріалів там, де їх побачить максимальна кількість цільової аудиторії, в тому числі через розкрутку хештегів, розсилку спаму; хакерські атаки на ресурси та інтернет-цензура з боку держави. Підкреслено, що визначальною особливістю цих технологій є намагання перевести інформаційний вплив на міжособистісний рівень взаємодій і цим задіяти механізм конформності.

Продемонстровано, що характер поширення інформації у соціальних мережах залежить від характеру та структури зв'язків між акторами: кількості та щільності зв'язків, їхньої спрямованості, поєднаності різних частин мережі; що слабкі зв'язки важливіші для передачі інформації, а сильні – для забезпечення колективної дії.

У підрозділі 2.3 *«Case-study: технології інформаційної війни на прикладі українсько-російського конфлікту»* продемонстровано, що інформаційні операції з боку РФ, спрямовані на українську інтернет-аудиторію, розпочалися ще до 2013 року. Матеріали, націлені на поширення деструктивних щодо української державності ідей та формування певних геополітичних орієнтацій, розповсюджувалися через сервіси блогів, соціальні мережі, замовні коментарі в інтернет-медіа тощо. Під час суспільно-політичної кризи зими 2013–2014 років і в подальшому відповідні операції продовжувалися через мережу пабліків у соціальних мережах: розпалювалася ворожнеча у суспільстві, створювався образ ворога, впроваджувалися сепаратистські ідеї та організовувалися протизаконні дії офлайн, розповсюджувалися чутки для розпалювання масових страхів та істерії. На українських та зарубіжних інтернет-ресурсах масово застосовувалися проплачені коментатори; українські канали комунікації блокувалися через хакерські атаки, а пізніше через цензуру на рівні провайдерів. Російські та проросійські хакери здійснювали атаки на державні сайти та об'єкти енергетики.

Доведено, що наявність груп населення з різними переконаннями унаочнилася через формування відповідних груп та пабліків у соціальних медіа. В українському сегменті соціальних мереж користувачі організовували спільноти для протидії інформаційній агресії та для самоорганізації дій офлайн (волонтерські краудфандінгові проекти тощо). Серед інформаційних проектів, що стали продуктом самоорганізації, можна виділити «InformNapalm», «СтопФейк», «Інформаційний Спротив», «Центр Миротворець» тощо. Перебіг конфлікту показав небувале розповсюдження збору військової інформації через соціальні мережі та інші інтернет-інструменти, що використовували усі сторони конфлікту. Групи українських хакерів здійснювали атаки на сайти «державних структур» сепаратистів та їхні інформаційні ресурси. Зафіксовано технології російських спецслужб, які організовували фейкові «проукраїнські» акаунти та групи у соцмережах для поширення дезінформації та дестабілізації ситуації в Україні. Механізми гібридної

війни в Інтернеті демонструють взаємовплив онлайнових та офлайнових структур та процесів, а також те, що Мережа стала повноцінним театром бойових дій.

У підрозділі 2.4 *«Інтернет-спільнота як соціальна структура»* проаналізовано природу цього утворення. Підкреслено, що інтернет-спільнота формується на базі спільності інтересів її членів та є предметом вибору, що недовго утримує увагу своїх учасників. Вона має багато спільних рис з мережею: легкість входу/виходу, неглибокий ступінь включеності, аморфність структур. Але якщо спільнота засновується переважно на спільності цінностей та соціальній організації, то мережі будуються на основі вибору та стратегії соціальних діячів. Люди в мережі зберігають індивідуальні цілі та ідентичності. Визначено такі характеристики інтернет-спільнот: 1) наявність спільної діяльності чи захоплення, характерного для членів спільноти; 2) певна періодичність практик, що здійснюються членами спільноти для підтримки цієї діяльності; 3) наявність специфічної культури, а саме писаних та неписаних правил поведінки, знань, цінностей, що поділяються учасниками; 4) наявність структури відносин, що склалася всередині групи: лідерства, симпатій та антипатій, різних формальних та неформальних статусних позицій; 5) групова ідентичність.

Розділ 3 **«Вплив Інтернету на повсякденність користувачів»** містить результати емпіричних досліджень з проблем трансформації повсякденності користувачів Інтернету.

У підрозділі 3.1 *«Інтернет у сприйнятті його користувачів»* на матеріалах двох хвиль авторського якісного дослідження, здійсненого з використанням методу фокусованого групового інтерв'ю, продемонстровано, що Мережа сприймається користувачами як певний простір, у якому здійснюються переміщення та взаємодії. Доступ до Інтернету став можливим з будь-якої точки фізичного простору, сучасний користувач часто веде життя «завжди онлайн». Інтернет значно змінив повсякденність користувачів. Як зазначають респонденти, відсутність Інтернету викликає у них відчуття звуженості можливостей, дискомфорту, негативні емоції. Виявлено, що люди з більш високим освітнім рівнем, ті, хто займається розумовою працею, політичні діячі та громадські активісти виявилися більш включеними та більш залежними від доступу до Мережі у повсякденному житті. Інтернет збільшує мінливість та непередбачуваність життя, хоча і надає можливість швидкого реагування на зміни.

Перший контакт з Інтернетом користувачами описувався у термінах доступу в новий світ, у простір, наповнений корисними та цікавими речами. Перебування в ньому сприймається як переміщення між сайтами, сторінками як місцями взаємодії. На думку респондентів, світ Інтернету є значною мірою результатом проникнення у віртуальний простір офлайнових практик та інститутів. Мережа утворює додану реальність, що дозволяє взаємодіяти зі світом на новому рівні.

Наслідки функціонування Інтернету розцінюються більшістю респондентів амбівалентно. Позитивні оцінки корелюють з високим професійним та освітнім статусом, молодшим віком; люди, які найбільш залежні у своїй професійній та навчальній діяльності від доступу до інформації, оцінюють Інтернет позитивніше. Відповідальність за наслідки використання Інтернету респонденти схильні

покладати на самих користувачів. Серед негативних наслідків найчастіше називали зниження рівня офлайн-спілкування.

У підрозділі 3.2 *«Інтернет як простір соціальних взаємодій: досвід повсякденності різних груп користувачів»* показано, що повсякденне використання Всесвітньої мережі має свої особливості у представників різних вікових та соціально-професійних груп. Це підтверджується даними двох серій фокусованих групових інтерв'ю, здійснених автором. Знайшла своє підтвердження й гіпотеза, про те, що специфіку повсякденності індивіда в Інтернеті визначають два види факторів: особливості Всесвітньої мережі як субпростору суспільства та цінності, норми, настанови, потреби, що зумовлюються соціальним досвідом індивідів у реальному житті, їхньою соціально-професійною приналежністю та віком.

За висловлюваннями респондентів, специфіка Інтернету вимагає, щоб користувач був активним суб'єктом, адже, щоб знайти потрібну інформацію та побудувати взаємодію в Мережі, він має виявити хоча б мінімальну активність. Респонденти наголошували, що інтернет-спільноти та мережі значно розширюють їхні соціальні контакти: будучи екстериторіальними, вони дозволяють взаємодіяти людям, що за інших умов не могли б вступити в інтеракцію.

Опис респондентами досвіду участі в інтернет-спільнотах підтверджує, що абсолютна більшість користувачів, послуговуючись ресурсами таких спільнот, не схильні робити певний внесок у їхнє функціонування (проблема «безбілетника»); цьому сприяє легкість входу та виходу зі спільноти. Водночас, все більше респондентів включається у діяльність інтернет-організацій та інтернет-проектів офлайн-організацій.

Респонденти відзначили зміни у використанні соціальних мереж: змістилися акценти з безпосереднього спілкування до підтримання контактів через формальне встановлення зв'язків, ознайомлення з оновленнями акаунтів та перегляду контенту різноманітних пабліків і спільнот, прослуховування музики тощо. Соцмережі виконують важливу роль у встановленні слабких зв'язків користувачів.

Встановлено такі особливості повсякденного використання Інтернету: старшокласники використовують його переважно для дозвілля; у студентів основний акцент переміщується на пошук інформації для навчання, але розважальний аспект зберігається. Дорослі користувачі схильні використовувати Всесвітню мережу в професійних цілях, однак характер використання інформації та комунікації в Інтернеті для представників різних професій є різним. Представники професій розумової праці більше орієнтовані на отримання розгорнутої текстової інформації, вони більше, ніж інші групи працюючих, залежать від Інтернету у професійній діяльності. Представники політичних сил та громадських організацій робили акцент на використанні Інтернету як каналу циркуляції інформації. Для представників робітничих професій та торгової сфери у професійному плані Інтернет виявився куди менш значущим, його використання лежить переважно у сфері дозвілля. Працівниками управління він використовується для пересилання інформації та організації діяльності. Дослідження виявило: чим нижчий соціально-професійний статус та рівень освіти людини, тим менш різноманітним є використання нею Інтернету. Молодь найбільше залучена до використання

Інтернету, і соціальні мережі стають для неї синкретичним інформаційно-комунікативним засобом. Тут підписки на розважальні групи, інтернет-ЗМІ, повідомлення від друзів та відомих осіб, фото, відео та текстові матеріали поєднані в одному соціальному медіа. Більшість респондентів відзначали, що Інтернет спрощує оперативну комунікацію, але значно знижує спілкування віч-на-віч; додає до повсякденних практик віртуальну складову.

Отримані якісні дані підтверджено результатами опитування, проведеного у Галичині та Донбасі. Вони свідчать про те, що Інтернет змінив не лише побут та дозвілля, але й вплинув на соціальні зв'язки: опосередковане спілкування через Інтернет та мобільні телефони значно обігнало особисте спілкування з друзями на Донбасі. У Галичині через меншу поширеність Інтернету ця тенденція менш помітна. На сході країни користування Інтернетом випередило використання газет і поступається лише ТБ. На заході країни телебачення також на першому місці, але рівень використання Інтернету нижчий у порівнянні зі сходом. В Галичині показники використання друкованих ЗМІ фактично рівні з показниками Інтернету як джерела новин. Середні показники використання газет у двох порівнюваних регіонах не відрізняються. Для Донбасу характерний дещо більш активний щоденний перегляд ТБ, але середні показники двох регіонів фактично однакові. Використання Інтернету є більш характерним для молоді, а використання ТБ та друкованих ЗМІ – для представників старших вікових груп.

У підрозділі 3.3 «*Місце та роль Інтернету у повсякденному використанні мас-медіа*» розглянуто вплив розповсюдження Всесвітньої павутини на структуру медіаспоживання. На матеріалах фокусованих групових інтерв'ю продемонстровано зменшення частки часу, яку люди витрачають на перегляд ТБ, та збільшення часу на використання Інтернету. Особливо помітна ця тенденція у середовищі молоді. Користувачі часто відзначали, що дивляться ТБ-контент через комп'ютер; прослуховування радіо також переміщується в Інтернет. Серед молодих представників творчих професій та політичних активістів маємо помітне переважання використання Інтернету над телебаченням, хоча часто без відмови від телевізора взагалі. В усіх групах респондентів люди, що купують друковані газети та журнали, були у меншості. Між тим, і респондентів, які говорили, що вони цілеспрямовано читають певне інтернет-видання, за виключенням групи політичних активістів, деяких представників розумової праці і поодиноких студентів, не було. Більшість користувачів не демонструють солідарності з якимись інтернет-виданнями. Вони надають перевагу стрічкам новин на сайтах-пошуковиках, де мають електронну пошту. Чим молодші респонденти, тим менше вони читають газети і тим більше тих, хто взагалі не використовує традиційні ЗМІ (ТБ та газети). Поширення Інтернету зменшує використання офлайнових медіа.

ВИСНОВКИ

Реалізація мети дисертаційного дослідження, зокрема концептуалізація інтернету як субпростору суспільства, дозволила дійти таких висновків.

1. Інтернет є субпростором багатовимірною соціального простору. В ньому діють соціальні актори, які у ході взаємодії займають певні нерівні соціальні позиції

і борються (та співпрацюють) за різного роду капітал. Інтернет є місцем розташування соціальних об'єктів, акторів та процесів. Це простір, куди здійснюють експансію існуючі реальні соціальні актанти, і, навпаки, віртуальні процеси здійснюють вплив на офлайнові соціальні процеси. Екстериторіальність взаємодії у соціальних структурах Інтернету та швидкість поширення комунікаційних ефектів надають взаємодіям у цьому просторі якісну своєрідність.

2. Віртуальність Інтернету – це потенційне буття та буття в якості образів та символів, що творяться силою людської уяви та волі. У випадку докладання зусилля в Інтернеті з'являються сайти як місця взаємодії, породжуються спільноти, мережі, групи. Віртуальна реальність Мережі перетворюється у соціальну лише за умови взаємодії в ній людей. Однією з характерних рис віртуальності є неприв'язаність до фізичного простору, її релятивістські характеристики. Інтернет-практики та об'єкти не замінюють реальні, а стають, скоріше, їхнім продовженням, доданою реальністю.

3. У просторі Інтернету існують нерівності, і вони пов'язані з офлайновими, наприклад, з нерівним розподілом влади та власності. Інтернет впливає на вже існуючі інститути та є простором, в якому утворюються нові. Для користувачів простір Інтернету структурується пошуковими системами, які вибудовують ієрархію сайтів в Інтернеті, унаочнюючи нерівність та визначаючи розподіл основного ресурсу – уваги користувача. Критеріями стратифікації в Інтернеті є: цікавість та корисність інформаційного наповнення сайту, його репутація та кількість учасників мережі або інтернет-спільноти, тобто показники можливості привернути та утримати увагу користувачів; «технічна влада», можливості апаратно чи програмно впливати на доступ до інформації; репутація та компетентність користувачів, що визначають їхні шанси на привертання уваги. Для користувачів Інтернет постає анізотропним середовищем, тобто його вигляд змінюється в залежності від запиту до пошукової системи і вибору такої системи.

Структури нерівності, що виникають в Інтернеті, є функціональними, тимчасовими; центри тут множинні та ситуативні, але їх можна визначити як ділянки мережі, де спостерігається найбільша щільність зв'язків, розташовані найбільш впливові актори, найбільш інтенсивно здійснюються певні види діяльності та функції, де продукуються зразки для наслідування; втрата зв'язків, уваги переміщує акторів на периферію.

4. Інтернет-спільноти об'єднують користувачів на основі спільних інтересів, їхні члени активізують свою участь за необхідності та на порівняно невеликий термін. Вони можуть бути представлені як мережі міжособистісних зв'язків, що забезпечують соціальну взаємодію, підтримку, інформацію, відчуття приналежності до групи та соціальну ідентичність. Існування інтернет-спільнот можна визначити за наявністю спільної діяльності, періодичності практик, певної культури у вигляді правил, цінностей, знань, рольової структури відносин, ідентичності. Інтернет-спільноти можуть утворюватися на окремих форумах, в певному сегменті електронної соціальної мережі (група у соцмережі). Хоча у віртуальному середовищі характеристики мережі та спільноти зближуються (легкість приєднання та від'єднання, відсутність жорсткої ієрархії), різниця між цими утвореннями все ж таки є. Інтернет-спільноти зазвичай менші, ніж мережі, тож більшість їхніх членів

взаємодіють один з одним чи хоча б знають інших; спілкування відбувається частіше за все у вигляді загальної дискусії в одному віртуальному місці. Тоді як соціальна мережа має модель сукупності акаунтів, і вже між ними встановлюються зв'язки, відбувається персональне спілкування, користувачі вступають у групи, читають різні акаунти. Якщо у спільноті може виникнути спільна ідентичність, то члени мережі її не формують. Мережа виступає формою просторової організації в Інтернеті та соціальною структурою, яка складається з множини акторів та визначеної в ній сукупності зв'язків. Мережі є гнучкими та селективними, підтримуються символічними комунікаціями. Хоча в них немає командних центрів, архітектура мережі впливає на діяльність її членів як примус структури. Агенти мережі зберігають значну індивідуальність та свободу у діях.

5. Всесвітня мережа суттєво впливає на функціонування публічної сфери суспільства. Вона розмиває національні кордони в інформаційному просторі світу, розширює можливість участі користувача у публічній сфері, але сприяє дробленню національних аудиторій, дозволяє користувачу дистанціюватися від загальнонаціонального порядку денного. Інтернет спричинив перерозподіл уваги до традиційних ЗМІ; відбувається конвергенція традиційних та онлайн-ЗМІ. В Україні з поширенням Інтернету молодь та люди середнього віку почали менше дивитися ТБ. Серед усіх вікових груп зменшилося використання друкованих ЗМІ та радіо. Інтернет за рівнем використання поступається лише ТБ. Інформація в Інтернеті центрується довкола самого індивіда. Це визначається тим, на які пабліки та групи, акаунти він підписується в соціальних мережах, які запити він вводить у браузер. Переважне використання Інтернету як засобу отримання інформації корелює з молодим віком, високим рівнем освіти та соціально-професійним статусом. Незважаючи на поширення Інтернету в усіх країнах, не в усіх з них спостерігається таке різке та значне падіння уваги до традиційних ЗМІ, як в Україні. Відмінною рисою інтернет-аудиторій є активність: медіа дають можливість своїм користувачам продукувати інформацію, коментувати та поширювати її.

6. Забезпечення поширення інформації чи дифузії інновацій в електронних соціальних мережах можливі через зусилля найбільш впливових вузлів, масовану дію достатньої кількості звичайних акторів з поширення інформації та врахування структури зв'язків у мережі. Особливу роль відіграє вірусне розповсюдження в мережі мемів. Важливими для поширення певної ідеології чи зразків поведінки є групи та спільноти, що утворюються в соціальних мережах та на базі сайтів. Можливості соціальних мереж у розповсюдженні інформації та організації соціальних рухів виявили себе під час протестних акцій у різних країнах світу.

Прикладом поєднання реального та віртуального простору є події 2013–2016 років в Україні. У характері функціонування інтернет-ЗМІ, соціальних мереж та спільнот знаходили своє вираження реальні соціальні конфлікти та процеси. Інтернет-простір став повноцінним полем боротьби, де за рахунок зусиль держав та самоорганізації населення вибудовувалися структури впливу на суспільну думку, відбувалися війни між кіберзагонами. Застосовувалися такі технології впливу на масову свідомість в Інтернеті: масове розміщення замовних коментарів та постів; створення фейкових акаунтів та сайтів; розміщення замовних матеріалів на

популярних ресурсах, «розкрутка» ботами популярності матеріалів, блогу чи виведення хештегу у «тренди»; створення тематичних сторінок і каналів у соціальних медіа для об'єднання однодумців; заходи цензури, хакерські атаки.

7. Визначення Інтернету як субпростору суспільства підтверджується його сприйняттям користувачами. Вислови, які вони використовують для характеристики перебування в Інтернеті, виконання різних дій у ньому, містять просторові метафори. Мережа сприймається як своєрідний простір, наповнений сайтами, суб'єктами взаємодії. З одного боку, Інтернет бачиться користувачами як окремий світ, а з іншого – він сприймається як віртуальне продовження практик реального життя, своєрідна додана реальність до вже існуючих соціальних утворень. Інтернет в часи кризи соціальних контактів в реальному суспільстві, індивідуалізації змінює соціальність та дає соціальним структурам нову якість. Людина постійно живе онлайн. Віртуальне спілкування у молоді вже переважає над спілкуванням офлайн.

8. Специфіка використання Інтернету зумовлюється віковими та соціально-професійними характеристиками користувачів. Розважальний характер використання Інтернету переважає серед старшокласників, студентів, молоді в цілому, людей, які зайняті фізичною працею та у сфері обслуговування. Студенти при цьому називають Інтернет одним з основних інструментів навчальної діяльності. Люди з вищою освітою, представники розумової праці, політичні та громадські активісти частіше використовують Інтернет в роботі, для отримання, створення та поширення соціально-політичної інформації, для самоосвіти і для розваг. Саме ці групи найповніше використовують можливості Інтернету.

9. Соціальні мережі як синкретичні медіа поєднують потоки приватної та публічної інформації, дружньої та ділової комунікації, розваг та отримання соціально-політичної інформації; актуалізують суб'єктність користувача у доборі та centruванні джерел інформації довкола себе через системи підписок на сторінки та акаунти і включення користувача у взаємодію з ними через коментування, продукування та поширення інформації. Для молоді характерна така модель споживання інформації: отримання інформації виключно з кола підписок на сторінки пабліків у соціальних мережах та тих новин, які «просочуються» через оточення користувача в цих мережах.

10. Викладені в роботі характеристики Інтернету як субпростору суспільства дозволять глибше зрозуміти взаємовплив процесів у інтернет-структурах і офлайнових соціальних структурах та зміни повсякденного життя різних груп населення. Результати дослідження можуть бути використані для подальшого дослідження інформаційних процесів у країні, розвитку її інформаційної системи, в тому числі в контексті протидії деструктивним інформаційним впливам.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Петренко О. С. Інтернет як простір соціальних взаємодій: досвід різних груп користувачів / О. С. Петренко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – Харків, 2012. – № 993. – С. 126–130.

2. Петренко О. С. Інтернет як соціальний простір: характеристики та фактори стратифікації / О. С. Петренко // Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Соціологія і політичні науки. – Одеса, 2013. – Т. 18. Вип. 2 (18). Ч. 2. – С. 288–295.

3. Петренко О. С. Механізми розвитку інтернет-середовища: виробництво суспільного блага, перевизначення права інтелектуальної власності та проблеми піратства / О. С. Петренко // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління : Збірник наукових праць ДонДУУ. Серія «Соціологія». – Донецьк, 2013. – Т. XIV. Вип. 258. – С. 449–455.

4. Петренко О. С. Специфіка технологій впливу на суспільну думку в електронних соціальних мережах та соціальних медіа / О. С. Петренко // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління : збірник наукових праць ДонДУУ. Серія «Спеціальні та галузеві соціології». – Донецьк, 2014. – Т. XV. Вип. 281. – С. 241–249.

5. Петренко О. С. Інтернет-комунікація як чинник трансформації суспільної свідомості в умовах гібридної війни в Україні / О. С. Петренко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – Харків, 2016. – Випуск 37. – С. 194–203.

6. Петренко О. С. Технологии информационной войны в интернете на примере украино-российского конфликта / О. С. Петренко // Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies. – 2014. – № 2. – С. 78–91.

7. Петренко О. С. Вплив інтернет-середовища на ідентичності користувачів / О. С. Петренко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (соціологічні науки). – Луганськ, 2013. – № 23(282). – С. 45–54.

8. Петренко О. С. Джерела інформації про партії та кандидатів-мажоритарників у ході передвиборчої кампанії 2012 року (на прикладі мешканців м. Луганська) / О. С. Петренко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (соціологічні науки). – Луганськ, 2013. – № 11 (270). – С. 88–100.

9. Петренко О. С. Діяльнісна сторона позашкільного життя старшокласників м. Луганська: зміни станом на 2011–2013 роки / О. С. Петренко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (соціологічні науки). – Луганськ, 2014. – № 10 (293). – С. 39–47.

10. Петренко О. С. Вплив Інтернету на повсякденне життя українців / О. С. Петренко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (соціологічні науки). – Старобільськ, 2015. – № 5 (294). – С. 142–153.

11. Петренко О. С. Функціонування соціальної інформації в умовах гібридної війни / О. С. Петренко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (соціологічні науки). – Старобільськ, 2016. – № 5 (302). – С. 193–208.

12. Петренко О. С. Інтернет в інформаційній системі: молодь серед інших груп користувачів // О. С. Петренко // Молодіжна політика: проблеми та перспективи : [збірник наукових праць / наук. ред. С. А. Щудло]. – Дрогобич :

Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. – Вип. 3. – С. 378–382.

13. Петренко О. С. Интернет как пространство социального взаимодействия: проницаемость границ / О. С. Петренко // Беларусь в современном мире : материалы V Международной научной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых ; [под общ. ред. В.В. Кириенко]. – Гомель : ГГТУ им. П. О. Сухого, 2012. – С. 399–401.

14. Петренко О. С. Электронные социальные сети в повседневной жизни городских жителей (на примере г. Луганска, Украина) [Электронный ресурс] / О. С. Петренко // Сети в глобальном мире: структурные трансформации в Европе, США и России : материалы Международной научной конференции (г. Санкт-Петербург, 22-24 июня 2012 г.). – Режим доступа: <http://www.ngw.spbu.ru/ru/node/166>.

15. Петренко О. С. Электронные социальные сети в повседневной жизни старшеклассников и студентов / О. С. Петренко // Молодежная политика: мировой исторический опыт и современные проблемы : материалы II Междунар. науч.-практ. конф. : в 2 т. Т. 1 ; [отв. ред. Е. В. Касимов]. – Чебоксары : Чуваш. гос. пед. ун-т, 2012. – С. 193–196.

16. Петренко О. Використання молоддю телебачення, радіо, друкованої преси та Інтернету: специфіка та тенденції / О. Петренко // Молодіжна політика: проблеми та перспективи : збірник наукових праць. – Дрогобич – Перемишль : Посвіт, 2013. – Вип. 4. – С. 320–326.

17. Петренко О. С. Специфіка технологій впливу на суспільну думку в електронних соціальних мережах та соціальних медіа / О. С. Петренко // Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи. II Конгрес САУ : тези доповідей (Харків, 17–19 жовтня 2013 р.) – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 333–335.

18. Петренко О. С. Технології впливу на громадську думку в соціальних мережах для підвищення довіри до ЗСУ серед населення Донецької і Луганської областей / О. С. Петренко // Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Старобільськ, 29 вересня 2015 р.). – 2015. – С. 71–72.

АНОТАЦІЯ

Петренко О. С. Інтернет як субпростір суспільства: структури та процеси. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна МОН України, Харків, 2016.

У дисертаційній роботі здійснюється концептуалізація Інтернету як субпростору суспільства; визначаються основні характеристики цього простору, структури, що в ньому утворюються, та взаємовплив віртуальних та офлайнових структур. Акцентується увага на тому, як Інтернет змінює соціальні інститути та як у ньому формуються структури соціальної нерівності. Підкреслюється, що

розуміння специфіки віртуального простору неможливе без розуміння поточкових та мережових структур, що стають домінуючими у світі. Зазначається, що у мережових структурах Інтернету можливо визначити центральні та периферійні частини. Основними структурами досліджуваного простору є інтернет-аудиторії, інтернет-спільноти та інтернет-мережі, що мають специфічні риси в порівнянні з відповідними офлайновими структурами. Доводиться, що поширення Інтернету спричинило зміни в інформаційній системі суспільства через зменшення рівня використання традиційних ЗМІ та процеси їхньої конвергенції, а соціальні мережі перетворилися для користувачів на синкретичні медіа. Інформаційні процеси у цих сервісах справляють значний вплив на громадську думку та демонструють взаємозв'язок офлайнових та онлайнових суспільних процесів. Продemonстровано, як Інтернет змінив функціонування структур повсякденності користувачів. На підставі здійснених теоретичних та емпіричних студій зроблено висновок щодо впливу інтернетизації суспільства на зміни у соціальних структурах, комунікаційних процесах та структурах повсякденності, пов'язаних з набуттям сучасними суспільствами рис Другого модерну.

Ключові слова: Інтернет як субпростір суспільства, інтернет-структури та процеси, масові комунікації, технології інформаційного впливу.

АННОТАЦІЯ

Петренко О. С. Интернет как субпространство общества: структуры и процессы. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.04 – специальные и отраслевые социологии. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина МОН Украины, Харьков, 2016.

В диссертационной работе на основе релятивистского подхода осуществляется концептуализация Интернета как субпространства общества; определяются основные характеристики этого пространства, структуры, которые в нём образуются, и взаимовлияние виртуальных и оффлайновых структур. Подчеркивается, что ключевыми характеристиками пространственности Интернета являются такие, как взаимодействия индивидуальных и групповых акторов (социальные сети, сообщества, аудитории), способность при условии приложения усилий к виртуальной среде создавать там «места» и разнообразные социальные структуры. Виртуализация оффлайновых социальных образований заключается в приобретении ими интернет-составляющей, с которой возможно взаимодействие. Интернет добавляет социальному пространству специфическое измерение, куда распространяют свою деятельность реальные социальные субъекты (институты, сообщества, сети) и проникают повседневные практики, приобретая новые качества (например, экстерриториальность взаимодействия). На материалах фокусированных групповых интервью демонстрируется, что в повседневной жизни пользователи Интернета описывают его реалии с помощью пространственных метафор, а свои действия в нем воспринимают как действия в специфическом пространстве, где они перемещаются и взаимодействуют. Акцентируется внимание на том, как Интернет

меняет социальные институты и как в нём формируются структуры социального неравенства; выделяются следующие критерии стратификации: полезность, репутация сайта; количество участников сети, сообщества, аудитории; «техническая власть»; репутация и компетентность отдельных пользователей. Подчеркивается, что в сетевых структурах Интернета можно определить центральные и периферийные части. Центры сети – это участки сети, где наблюдается наибольшая плотность связей, большее количество влиятельных узлов, где продуцируются образцы для подражания; потеря связей, внимания, авторитетности будет перемещать акторов на периферию. Анализируются основные характеристики и специфические черты интернет-аудитории, интернет-сообщества и сети в сравнении с соответствующими оффлайновыми структурами. На основе материалов авторских эмпирических исследований, а также данных «European Social Survey» анализируется динамика и специфика использования разнообразных СМИ различными социальными группами. Подчеркивается, что социальные сети как сервисы превратились в синкретические медиа для пользователей. На примере украинско-российского конфликта осуществляется анализ технологий информационной войны в Интернете. Изменения в состоянии общественного мнения в условиях гибридной войны фиксируются благодаря анализу динамики поисковых запросов интернет-пользователей, динамики использования хештегов в социальных сетях. На основе осуществленных теоретических и эмпирических исследований делается вывод о влиянии интернетизации на изменения в социальных структурах, коммуникационных процессах и структурах повседневности, связанные с приобретением современными обществами черт Второго модерна.

Ключевые слова: Интернет как субпространство, интернет-структуры и процессы, массовые коммуникации, технологии информационного влияния.

SUMMARY

Petrenko O. S. The Internet as subspace of society: structure and processes. – On the rights of manuscript.

The dissertation for a Candidate's degree in sociological sciences on a speciality 22.00.04 – special and branch sociologies. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2016.

The conceptualization of the Internet as a subspace of society was made in the dissertation; the main characteristics of this space, structures, which are formed in it, and mutual influence of virtual and offline structures were identified in the work. The attention is focused on how the Internet changes the social institutions and how the structure of social inequality are formed in it. It is emphasized that understanding of the virtual space specificity is impossible without understanding the flow and network structures, which become dominant in the world. It is noted that central and peripheral parts can be identified in Internet network structures. The main structures of the World Wide Web are the internet-audience, internet-communities and internet-networks, which have specific features in comparison with the relevant structures offline. It is proved that the spreading

of the Internet has caused changes in the information system of society, through reducing the use of traditional media and convergence processes; social networks as services become syncretic media for users. Information processes in these services have a significant impact on public opinion and demonstrate the powerful mutual influence of the offline and online social processes. It is demonstrated how the Internet fundamentally changed functioning of the structures of everyday life of Ukrainian users. On the base of the theoretical and empirical studies was made the conclusion about the influence of the internetization on changes in social structures, communication processes and structures of everyday life, which are related to modern societies' transition to the Second modern.

Keywords: Internet as subspace of society, the Internet-structures and processes, mass communication, technologies of information influence.

Відповідальний за випуск
доктор соціологічних наук, професор І. Ф. Кононов

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 0.9. Тир. 100 прим. Зам. 111-17.
Підписано до друку 15.12.16. Папір офсетний.

Надруковано з макету замовника у ФОП Бровін О.В.
61022, м. Харків, вул. Трінклера, 2, корп.1, к.19. Т. (057) 758-01-08, (066) 822-71-30
Свідоцтво про внесення суб'єкта до Державного реєстру
видавців та виготовників видавничої продукції серія ДК 3587 від 23.09.09 р.

СТИЛЬ·
ИЗДАТ
ТИПОГРАФИЯ
www.stil-izdat.com